УДК 81'42. 811.111

ДЕВ'ЯТИХ Ю.В.
(Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича)

ХАРАКТЕРИСТИКА СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТЕКСТОВИХ ФРАГМЕНТІВ З ПРЯМИМ МОВЛЕННЯМ

У статті наведено огляд підходів до дослідження текстових фрагментів з прямим мовленням, які утворюють структурно-семантичну єдність, з притаманною комунікативною цілісністю, смисловою завершеністю, особливим характером логічних, граматичних і семантичних зв'язків.
Ключові слова: пряме мовлення, авторське мовлення, препозиція, інтерпозиція, постпозиція, авторські дієслова.

Девятых Ю.В. Характеристика структурно-семантических особенностей текстових фрагментов з прямой речью. В статье приведен обзор подходов к исследованию текстових фрагментов с прямой речью, которые образуют структурно-семантическое единство с присущей комуникативной целостностью, смысловой завершенностью, особенным характером логических, грамматических и семантических связей.
Ключевые слова: прямая речь, авторская речь, препозиция, интерпозиция, постпозиція, авторские глаголы введения прямой речи.

Deviatykh Y.V. Characteristics of Structural and Semantic Peculiarities of the Text Fragments with Direct Speech. The article deals with the survey of the research in the field of text fragments with direct speech which form the structural and semantic unity with inherent communicative integrity, notional completeness, specific kind of logical, grammatical and semantic coherence.
Key words: direct speech, author's speech, preposition, interposition, postposition, reporting verbs.

Структурним особливостям прямого мовлення приділяється достатньо уваги в сучасному мовознавстві (Крючков, Максимов 1977; Косоножкіна 1989; Валгіна 1991; Касаткін 1991; Розенталь, Голуб, Теленькова 1991; Розенталь 1992). У слов'янському мовознавстві це питання комплексно і послідовно вивчали П.Х. Бєкова, А.А. Кирилкова, Т.В. Матвєєва, М.К. Милих, Р.Г. Ткаченко, О.Ф. Успенська, Г.М. Чумаков, А.М. Хісматуліна та ін. У західній лінгвістиці реченням з прямим мовленням приділяється значно менше уваги, тому що їх вивчення є епізодичним. У зв'язку з цим варто згадати імена Ш. Балля, В. Вондрака, К. Восслера, Р. Квірка, Г. Лерха, Є. Лерха, А. Нойберта, С. Споттса, Л. Шпітцера, А. Тоблера тощо.

Мета статті – дати характеристику структурно-семантичним особливостям текстових фрагментів з прямим мовленням.

З лексичної точки зору пряме мовлення, як правило, являє собою дослівну передачу чужого висловлювання. Однак у формі прямого мовлення, чуже мовлення може відтворюватися не зовсім точно. Більше того, мовець може "приписати" комусь слова та речення, які той ніколи не говорив та не мав наміру говорити.

Ступінь точності передачі чужого мовлення у формі текстових фрагментів з прямим мовленням може бути різним в залежності від того, наскільки добре запам'ятав та передав її мовець. Однак, важливим є зовсім інше, чуже мовлення з допомогою цієї форми передачі може бути відтворене абсолютно точно. Отож, якщо чуже мовлення в формі прямого мовлення передається неточно, то в цьому винна не форма, а той, хто передає чуже мовлення.

У формі прямого мовлення можуть передаватись не тільки чуже мовлення, але й деякі минулі чи майбутні висловлювання самого мовця, які він ніби віддаляє від самого себе.

Конструкція з прямим мовленням (ПМ) – це буквально передане мовлення іншої особи, яке завжди складається з двох частин: пряме мовлення + слова автора [Евсеева 2007, с. 579].

На синтаксичному рівні конструкції з ПМ тлумачаться по-різному. Згідно В.П. Рудньова, конструкція з ПМ – це складне речення, а саме, безсполучникове складне речення. В.І. Кодухов вважає, що конструкція з ПМ – це складне синтаксичне ціле. Проте варто зазначити, що до складного синтаксичного цілого відноситься не вся конструкція з ПМ, а лише пряме мовлення. Також вважається, що конструкції з ПМ є особливими, адже пряме мовлення обов'язково належить другій особі, а авторське мовлення не володіє саме по собі достатньою інформативністю [Евсеева 2007, с. 579]. Вслід за І.А. Бехтою, ПМ у тексті – двоскладова конструкція, у якій воно начебто відтворює зміст й мовні засоби враховуючи їх емоційні, інтонаційні та низку інших особливостей висловлювання особи, як один голос, і супроводжується нараторськими словами ввдення, які творять інший голос партитурного способу на рації [Бехта 2003, с. 23].

Пряме та авторське мовлення дуже чітко розмежовані. Пряме мовлення за складом, структурою, інтонацією та змістом є значно багатшим та різноманітнішим за авторське.

До структурно-семантичних особливостей ПМ можемо віднести такі [Евсеева 2007, с.579]: незалежний вибір синтаксичних засобів (пряме мовлення може бути простим реченням, складним синтаксичним цілим, повним чи не повним і т.д.); пряме мовлення може включати в себе жаргони, діалектизми та ін., а також може передавати слова іншої особи, слова самого мовця (сказані ним раніше), невисловлені думки; пряме мовлення включає різні емоційно-експресивні засоби: вигуки, частки, звертання, оклично-питальні конструкції та ін.

У традиційному прямому мовленні існують три структурні форми [Бехта 2011, с. 24]. Серед них фіксуємо складнопідрядне речення з персонажним висловлюванням у функції підрядного додаткового, підметового, присудкового, означального чи обставинного; самостійне речення, ускладнене інтродуктором, або словосполучення, яке виконує роль введення; вкраплення, де відтворюється частина дискурсної зони персонажа, що включається у синтаксичне оточення, аналогічне до його оточення у вихідному висловленні.

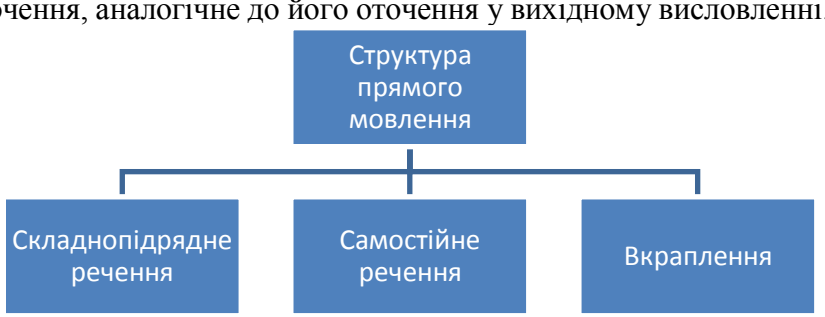

Рис. 1

Пряме мовлення зазвичай вводиться авторськими словами. Авторські слова можуть мати різні значення: вказувати на факт чужого мовлення; вказувати на особу, якій належить пряме мовлення; вказувати на спосіб подачі інформації; вказувати на кого спрямована інформація; в яких умовах та в якій мовленнєвій ситуації була вказана. Авторські слова можуть займати будь-яку позицію по відношенню до прямого мовлення: передувати йому (препозиція), розривати його (інтерпозиція), завершувати його (постпозиція).

Препозиція (препозитивна позиція) англ. preposition. Розміщення залежного члена перед членом словосполучення, від якого воно залежить; службового слова перед повнозначним словом, до якого воно відноситься і т.д. [Ахманова 1966, с. 340]. За нашими спостереженнями, при препозиції авторських слів речення може членуватися на дві частини: авторські слова та пряме мовлення. В цьому випадку пряме мовлення пояснює, розкриває зміст передуючого їй слова зі значенням мовлення та не мовленнєвого акту.

Інтерпозиція (лат. inter – між + positio – позиція). Розміщення залежного елементу між двома частинами словосполучення, від якого він залежить (службового слова всередині словосполучення, підрядного речення всередині головного і т.д.) [Розенталь 1985, с. 85]. При інтерпозиції авторських слів, речення частіше за все членується на три частини: пряме мовлення, авторські слова, продовження прямого мовлення [Кузнецова 2007]. При інтерпозиції авторські слова близькі по своїй ролі до ввідного речення. Місце включення інтерпозитивних авторських слів в пряме мовлення може бути різноманітним. Зазвичай вони вводяться на межі самостійних речень чи речень, які входять до складу складного речення, але можуть уклинюватися і в просте речення на межі синтагм, що входять до нього (інтонаційно-змістових відрізків).

Постпозиція (постпозитивна позиція) англ. postposition, фр. postposition, нім. nachstellung. Розміщення залежного елементу після члена словосполучення, від якого він залежить, службового слова після повнозначного слова, до якого він відноситься і т.д. [Ахманова 1966, с.331]. При постпозиції авторських слів речення ділиться на дві частини: пряме мовлення, авторські слова [Кузнецова 2007]. Прикметно, що в такому випадку пряме мовлення пояснюється авторськими словами, які тут менш самостійні, аніж при препозиції. Авторські слова можуть мати будь-яку форму. Зазвичай це форма двоскладного речення (з підметом та присудком). Рідше авторські слова являють собою речення з одним головним членом. Часто особа, якій належить висловлювання, називається непрямим відмінком або взагалі не називається.

Окрім трьох основних структурних типів речень з прямим мовленням (пре- інтер- постпозитивним), побудованих за певним граматичним і синтаксичним зразком, і які вживають найчастіше в прозових творах, виділяються й інші структурні моделі та їх модифікації: змішані структури, перехресні введення, нульові, дієслівно-мовленнєві/немовленнєві, субстантивні, прономінальні, еліптичні з використанням того чи іншого розділового знаку на межі структурних компонентів текстових фрагментів з прямим мовленням (крапки, двокрапки, крапок), що залежить від способу їх організації, де має місце різний ступінь логічної та граматичної залежності авторського мовлення [Гріпцов 2008]. Висловлюємо думку про те, що у прозових творах приклади повної логічної та граматичної самостійності авторського мовлення – явище нетипове.

М. М. Бахтін відзначає наявність великої кількості модифікацій ПМ в літературній мові, такі як: підготовлене пряме мовлення (виникає з непрямого чи невласне-прямого); опредмечене пряме мовлення (авторський контекст будується так, що характеристики героя, дані йому автором, ”кидають густі тіні на його пряме мовлення”); передбачене, розсіяне та приховане ПМ (приховане, в авторському контексті, чуже мовлення ніби то проривається в справжньому прямому мовленні. На думку М.М. Бахтіна, така модифікація є дуже поширена в сучасній прозі) [Бахтин 2000, с. 318]. Виокремлюється ще й риторичне ПМ (риторичні запитання, вигуки та ін.) та замінене ПМ (це говоріння замість когось іншого, дуже близьке до невласне-прямого мовлення, при якому авторське мовлення контамінує з неавторським).

Грунтовий аналіз структур з ПМ подибуємо у праці І.А. Бехти [Бехта 2011, с. 16], котрий зібрав їхню класифікацію, напрацьовану дослідниками у різні періоди: в англістиці ПМ і дієслівне введення позначають як reported clause і reporting clause відповідно (Quirk, Greenbaumn, Leech, Svartnik 1985). Термінологія дієслівно-мовленнєвого введення розлога: це ремарка (Волошинов 1995; Милых 1958; Хисматулина1975); інтродуктор (Успенская 1975), реприза (Егорова 1983), репрезентуючий компонент (Арцишевська 2001; Жовнірук 1983), attributive discourse (Banfield 1982; Fludernik 1993; Jahn 1992).

До слова, перехід від авторського мовлення до прямого мовлення здійснюється за допомогою дієслів різних лексико-семантичних полів, що відрізняються одне від одного ступенем стійкості та закладеної семантичної ознаки [Гріпцов 2008]. Найбільш стабільну семантичну ознаку мають дієслова загальної семантики мовлення або мислення.

Авторські дієслова, що вводять пряме мовлення демонструють змістовий план висловлювання і поділяються на такі семантичні групи: нейтральні дієслова мовлення; дієслова, які виражають емоційний стан мовця; дієслова, які спонукають до дії; дієслова, які представляють мовлення як процес; дієслова, які демонструють поєднання мовлення з немовленнєвими діями [Кузнецова 2007]. Також в англійській граматиці існує поділ авторських дієслів (reporting verbs) на позитивні (favourable), нейтральні (neutral), та негативні (unfavourable).

Отже, пряме мовлення семантично може бути представлене у вигляді нейтральної мовної інформації; у вигляді відображення емоційного стану мовця; може включати вид спонукання до дій співрозмовника, адресата мовлення; представляти мовленнєві дії в узагальненому плані як дію взагалі та вводитись фазисними дієсловами, а в структурному плані пряме мовлення скаладється з репрезентуючого та репрезентованого компонента у вигляді слів автора.

Література

Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – 486 с. *Бахтин М.М.* Косвенная речь, прямая речь и их модификации // Фрейдизм. Формальный метод в литературоведении. – М., 2000. – 640 с. *Бехта І.А.* Актуалізація дискурсної зони персонажа в англомовному літературному постмодернізмі // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія». – Том 14. – 2011. – № 2. – С. 22-30. *Бехта І.А.* Пряме мовлення у наративній структурі постмодерністського художнього тексту. // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. –№ 44. – С. 14-20. *Бехта І.А.* Сутність прямого мовлення в текстовій комунікації. – «Другі Каразінські читання: два століття харківської лінгвістичної школи» / І. А. Бехта // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків, 2003. – С. 22-23. *Гріпцов В.І.* Структурно-семантичні та прагматичні особливості речень з прямою мовою (на матеріалі сучасної іспаномовної художньої прози): Автореф. дис. …к. філол. наук. – К., 2008. *Евсеева И.В., Лузгина Т.А., Славкина И.А., Степанова Ф.В.* Современный русский язык: Курс лекций / Под ред. И.А.Славкиной; Сибирский федеральный ун-т. – Красноярск, 2007. – 642 с. *Кузнецова С.В.* Структурно-семантическая характеристика прямой речи английского и русского языков (на материале художественных текстов): Дис….канд. филол. наук. – Тамбов, 2007. *Розенталь Д.Э., Теленкова М.А.* Словарь – справочник лингвистических терминов: Пособие для учителя – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.